

מדור הנפש.

כל העמים הקדמונים חשבו את נפש האדם וגופו לאיזדות גמורה ומוחלטת, שלא יתכן בהם ההבדלה וההפרדה. גם החכמים, בין חכמי ישראל ובין חכמי האומות, כמעט בכל העתים, מצאו, ש"אין לקרא לנפש לבדה היה, אלא בהתחברותה עם הגוף"¹, והביטו על "הנפש והגוף יחדו כעל פֶּעַל אחד"², ה"מאוחדים ומהודקים יחד לשלמות אחת"³, ושהקשר שבין הנפש והגוף מתקים עוד מראשית הבריאה"⁴. אולם שונים היו מושגי פני-האדם על-דבר מקום מציאות הנפש: מהם שקבעו לה מדור באבר זה ומהם באבר אחר, ואותו האבר, שזכה ביניהם ליחד בתוכו מקום משכן לנפש, נחשב בעיניהם למעלה שבאברים, ומלבד המעלות החמריות שיחסו לו, יחסו לו גם סגולות רוחניות שונות וחשבוהו למרכז המושכלות של האנושיות, למקור השכל והדעת, "מעינא דהכמתא". גם השקפת האומה העברית על-דבר מקום משכן הנפש היתה כמעט

¹ מאמר על הנפש, לר"י עקיני.

² האמונות והדעות, מאמר ו'.

בעל האמונות והדעות סובר, שכשם שהגוף צריך לנפש, כך הנפש צריכה לגוף, "כי אלו היה השם מנוחה בפרדת, לא היתה מגעת אל נעם ולא אל הצלחה... ואי אפשר לה כי אם בגוף, מפני שעמו פועלת כל פועל. כמו שהאש אי אפשר להראות, כי אם בהתלקות בדבר".

³ Descartes, "משאיומתן על-דבר אופן ההשתמשות הנכונה בשכל האדם" פרק ה', צמ' 78.

⁴ Leibniz, Philosophische Schriften II, 39, וראה Locke, "על-דבר שכל האדם", חלק ראשון, פרק כ"ז.

לירי החלטת על-דבר אהדות הגוף והנפש באו הפילוסופים רק מתוך חקירות ודרישות הרבה. עוד בזמנים חסאותרים ישבו על מדוכה זו כמה מגדולי החכמים והחוקרים, והדרכים שאחזו בחקירה זאת שונות ונבדלות אלו מאלו. בעיקר היה הענין הזה לחומר לפילוסופים בני המאה השבע-עשרה, והוא מזמנו של דיקרט ואילך.

בכל הזמנים דומה להשקפת יתר האומות הקדמוניות. כמוהן יחסה גם האומה הישראלית מקום מדור לנפש לאברים שונים וממילא יחסה להם גם סגולות רוחניות מיוחדות. והיא עלתה עוד עליהן בדבר זה, כי לא השאירה כמעט אבר אחד בין אבריו של אדם, שלא יתדה בו בזמן מן הזמנים מקום משכן לנפש. אולם לעתים קבלו השקפותיה צורה משונה פחות או יותר מזו של רוב האומות, צורה בלתי מגושמת וגסה כל-כך. עוד מהתקופה העתיקה ביותר, תקופת כתבי-הקדש, נשארו אצלנו רשמים שונים בנדון זה. ובתקופות המאוחרות, תקופת התלמוד והמדרש, שאז ישבו אבותינו בתוך שכניהם עמי בבל, פרס ומדי וקבלו השפעה מהם ורכשו להם הרבה ממנהגיהם ונמוסיהם, הלכה והתפשטה אמונה זו ביניהם יותר.

השפעת דעות העמים הקדמונים על האומה העברית בדבר מקום מציאות הנפש נפרת ביותר בבעלי המסטורין העברים, החל משנות הביניים, זמן התפשטותה והתפתחותה של תורת הנסתר, עד התקופה האחרונה, תקופת החסידות. הסבה לזה היא, שתורת הנפש בכלל, בכל צורה שהיא מתגלמת, בין בצורה מדעית ובין בצורה אליגורית או סודית, היא אחד מעיקרי תורת הנסתר, ענף חשוב מענפי „אילנא דחכמה עילאה“, ולפיכך העסיקה התורה הזאת תמיד את בעלי הסוד יותר מאשר העסיקו אותם תורות אחרות וחקירות אחרות¹.
אכן עוד סבה אחרת עמוקה מזו גרמה, לדעתי, למשוך את תשומת-

1) בשיטה המיסטיות של בעלי הסוד, זביחוד בוז של הזוהר, על-דבר הנפש (ראה לדוגמא זוהר ח"ב, דף ב'), מצאו החוקרים דמיון אל השיטה האפלטונית החדשה, ועל-פי זה באו רבים מהם לידי החלטה, שהשפעת האפלטוניות החדשה על הקבלה הייתה מסוימת ביותר, והיא שנתה לה במשך תקופות שונות גוון מיוחד. (עין בספר הקבלה ל פ פ ג ק, ח"ג, על-דבר יחס הקבלה לפילוסופיה האלכסנדרונית).
בתורת האפלטוניות החדשה תופס ענין הנפש מקום רחב. פילון האלכסנדרוני מרבה לחקור על-דבר מהות הנפש, תכונתה ופעולותיה. וכשם שחקירותיו בכלל בלולות מרמזים, סודות ואליגוריות (פילון חבר בספר בשם: Legum Allegoriae, שבו הוא משתדל לבאר את התורה כלה בדרך אליגורית), כך כל מחקריו על-דבר הנפש הם על דרך זו. (עין מורה נבוכים הזמן, עמ' 160).

אכן מלבד תורת הנפש, מוצאים החוקרים דמיון בין תורת בעלי הסוד ובין תורת האפלטונים החדשים גם בשיטת האצילות (Emanation), הינה במציאות עצמים אמצעיים בין אלהים ובין העולם, והם הנקראים ספירות. הסבה, שגרמה לדעה זו, היה הצורך ליישב את הקושי על-דבר אפשרות אצילות העולם העובר, בעל תכלית מבלתי בעל-תכלית, ונעדר השלמות מתכלית השלמות, דבר שהעסיק את מוח התיאוסופים בכל העתים, וספוטוין, פרוקלוס ותלמידיהם החזיקו בה. (ראה I. G. Buhle, Lehrb. d. Ges. d. Phil. IV, 169).
גם בדבר „ט, נהורין דאפיק מעתיקא קדישא“ (זוהר ח"ג, באדרא זוטא רפ"ח) יש לדעת קצת חכמים דמיון אל שיטת האפלטונים החדשים, החושבים גם את הסבה הראשונה במדרגת הנמצאים, לפיכך לא אפיק אלא תשעה נהורין, שהם תשע ספירות, ולא עשרה נגד עשר ספירות. (עין גרן, דיני ח"ה 197, ובהערת הרכבי שם. וראה שר"ל, וכות על חכמת הקבלה, עמ' 178).

לב בעלי תורת הנסתר יותר מאשר את בעלי תורת הנגלה אל החקירה על־דבר מקום מציאות הנפש, וליחס לנשמה מדור באבריו של אדם כי על־פי בעלי הסוד נחשבו כל האברים שבגוף האדם מעין „דוגמא דלעילא“, וכ־ל־הו שיפין ואברין בדיוקנא דאדם אינון דיוקנא דמהימנותא⁽¹⁾. בחינת אברין דעתיקא קדישא, על דרך שאנו מוצאים כמה פעמים „גולגלתא דעתיקא קדישא“, מצחא, עינו, חוסמא, איזהני דעתיקא קדישא⁽²⁾. ואפילו בעור, בעצמות ובגידים של האדם ראו בעלי הסוד מעין „בחינה עילאית“, „וכל אינון עצמות גידים ועור, כל־הו ברוא דחכמתא עילאה, כגוונא דלעילא“⁽³⁾. ומיד, בשעת הבריאה, שתף האלהים בתוך האדם יסודות חמריים עם יסודות רוחניים, „שיפין עילאין ותתאין... דמעפרא דמקדשא דלתתא ומעפרא דמקדשא דלעילא אתברי“⁽⁴⁾. לפיכך חביב היה לבעלי הסוד לקבוע מדור לנשמה, חלק אלוה ממעל, פעם באבר זה ופעם באבר אחר, בכדי לאחד ולקשר באופן זה את חלקי הגוף עם הנפש או את החמריות והרוחניות יחד. (לפעמים לא נתקרה דעת בעלי הסוד עד שצמצמו גם את השכינה עצמה בתוך אברי האדם ומצאו, „בשעתא דבר נש שוי רעותיה דמאריה, ההוא רעותא סליק על לבא ועל כל שיפי גופא, ומתחבראן ומשכין עליה זוהר דשכינתא דדירא עמהון“ (זוהר, ויקהל, קצ"ח)⁽⁵⁾. ואפילו במקום שאין אנו מוצאים מפורש אצל בעלי הסוד, שיחסו מקום מדור לנפש באחד מאבריו של אדם, מוצאים אנו בכל־אפן שיחסו לו הרבה מתכונות הנפש המשכלת⁽⁶⁾.

העמים העתיקים ביותר קבעו מקום מושב לנפש בכליות – דעה שאנו פוגשים אותה עוד עתה בעמים אחדים בלתי־מפותחים, שנשתירו אם

(1) זוהר, תרומה, קס"ב ע"ב.

(2) שם, האונינו, רפ"ח–רצ"ג–רצ"ה.

(3) שם, יתרו, ע"ו.

(4) שם, תרומה, קס"ב.

(5) קרוב הדבר לשער, שגם הנוצרים הראשונים נתנו ערך חשוב לאברי הגוף בתור מדור. האלהי, ופולוס בתוכחתו אל קהלת הקורנתיים אומר: „הלא ידעתם, כי גופותיכם אברי המשיח הנה... וגופתכם הוא, היכל רוח הקדש השוכן בקרבכם“ (אגרת הראשונה אל הקורנתיים, ו', ט"ו, י"ט. וראה Pascal, „רעיונות“, חלק ב', מאמר י"ד, ס' 70).

העמים הקדמונים מצאו יחס בין שבעה כוכבי לכת שצ"ם חזכ"ל, שנחשבו אצלם לשבעת האלים העליונים (תחת שייב המזלות היו בעיניהם לאלים תחתונים), עם אברי האדם. את האזן הימנית ואת החול יחסו אל שבתאי; הכבד והצלעות – אל צדק ומאדים; המוח, הקיבה, הגידים והפנים – אל חמה; הכליות – אל נוגה וכוכב; הגרון והבטן – אל לבנת. (ש. רובין, חז"י חזיונות, עמ' 41).

(6) על־דבר האפשרות של הנפש בכלל להמצא בתוך אברים גודדים שבגוף האדם, פעם באבר זה ופעם באבר אחר, נראה גם מתוך ענין „גולגולת הגשמות“ (Metempsychose).

מעט ואם הרבה במצבם הטבעי — כי מפני שהכליות מקום מציאותן הוא בתוך מרכז הגוף, דבר שנחשב לדעת העמים הקדמונים למעלה יתרה, לפיכך נראו להם דאוויות והגונות ביותר ליחד בתוכן מקום משכן לנפש.

עוד יתרון גדול מצאו העמים הקדמונים בכליות, ודבר זה נראה לו צח' וואונדט עיקר, שמקושרות הן בקשר אמיץ עם אבריי-ההולדה⁽¹⁾, כי ידוע הוא, שהעמים הקדמונים נתנו ערך חשוב ביותר לכלי-ההולדה בתור כח המפרה והמרבח בבריאה⁽²⁾. הם האמינו לראות בכליות סגולות שונות ויחסו להן מעלות מיוחדות. אנשי אוסטרליה, למשל, היו נושאים בחיקם חלק של כליה כמגן ומחסה מפני כשפים, רוחות רעות ועין רעה. אוכלי-בשר-אדם (Antropophagen) היו נותנים יתרון גדול לחלב אשר לכליות על שאר חלקי הגוף, מתוך אמונה, שעם חלב כליות האדם, אשר יביאו אל קרבם, ירכשו להם גם כחות נפשו וסגולותיה, אחרי ששם מקום משכנה של הנפש⁽³⁾. עמי הודו העתיקים נהגו לשים את כליות קרבנותיהם, שהיו מקריבים בשעת שרפת מתייהם, אל תוך כפות ידיו של הנשרף, להיות לו למגן ולמחסה מפני המזיקים והרוחות הרעות, והאמינו, שכחות הנפש שבכליות הקרבן יגנו על נפש המת⁽⁴⁾.

יש להניח, שגם הערביים העתיקים נתנו ערך מיוחד לכליות, מפני שהם מדמים את צורת הלבנה, מיום הששי לחודש עד יום העשירי בו, לצורת הכליה⁽⁵⁾.

ככל העמים הקדמונים נתנה גם האומה העברית ערך נכבד לכליות וראו בהן סגולות הנפש המשכלת. הדעה הזאת מבצבצת ועולה בראשונה מתוך כמה פסוקים שבכתבי-הקדש, כמו: „אני ה' בוחן כליות" (ירמיה יז י'), „בוחן כליות אלהים" (תהלים ז' י'), „צרפה כליותי" (שם, כ"ו ב'). החוקר Heinrici, המומחה בחקר קדמוניות העמים, משער, שעוד במאות הראשונות לספירת הנוצרים כבר חדלה הדעה הזאת למצא לה

שבעלי תורת הנכתר, מן רמי סגי נהור ובעלי הזוהר והבהיר עד תלמידי האר"י, עסקו בו. לדעתם, מתגלגלות הנשמות לפעמים באברים שונים, שיש בהם התדמות אל פעולות חטאותיהן. החוטא בעבודה-זרה מתגלגל בכבד; בגלוי-עריות — בטחול; בשפיות-דמים — במרה. שם הן שוהות עד אשר תתמרקנה מעונותיהן, ואז תשובנה השמימה אל מקור מחצבתן.

W. Wundt, Völkerpsychologie IV, 88, 92. (1)

(2) בגלל הקדושה היתרה, שקדשו כל העמים הקדמונים את כח הפריה והרביה בתולדה, היה צלם אבר-ההולדה קדוש בעיניהם. ואפילו החכמים והפילוסופים שבתוכם רוממו את ערך כח המפרה, הגדול והצמיחה. ושיטות מיסטיות שונות נבנו מן היהודים עד האפלטונים ומן האליסטונדרינים עד הגנוסטיקים על יסוד זה. וזה הוא לדעת החוקרים ענין של בעל פער, הנזכר בכתבי-הקדש.

Lumholtz, Menschenfresser, S. 317. (3)

Oldenburg, Religion der Veda, S. 577. (4)

D. Nielsen, Die Altarabische Mondreligion 109 (5)

מהלכים בין העם. יסוד להשערותיו זו הוא, שבאנגליון אין למצא את הכליות במובן משכן הנפש אלא פעם אחת (חזון יוחנן, ב' כ"ג), וגם שם, לדעתו, רק הסגנון הביבלי גרם לזה, מפני שהשליחים בכלל, ויוחנן בפרט, השתדלו לחקות את מליצות כתיב־הקדש ואהבו להשתמש במאמרים ומבטאים של התורה והנביאים, אפילו בשעה שלא היו מכונים כל־צרכם למושגיהם. אכן לעומת ראייה שלילית זו יש כמה ראיות חיוביות, המוכיחות שהדעה הזאת תפסה לה מקום מסוים בין העם גם בתקופות מאוחרות הרבה מזו של האנגליון. דבר זה רואים אנו מתוך הרבה מאמרים שבתלמוד ומדרשים וספרי בעלי הסוד. „כליות יועצות“⁽¹⁾. וכן דרשו חז"ל: „מי שת בטוחות חכמה, אלו כליות“⁽²⁾. ובמדרש: „זמן לו הקב"ה שתי כליות... ולומדות אותו תורה“⁽³⁾. בזהר: „תרין כוללין, אינון תרין כרובין יה בין עיסא“. ומתפשטות האצילות (היא המדרגה היותר חשובה בין ארבע המדרגות של ההתגלות האלהית מלמעלה למטה) היא על־ידי צנורות הכליות⁽⁴⁾. ומאמרים דומים לאלה רבים הם בספרי בעלי הסוד. אותן הסבות, שהביאו את האומות הקדמוניות ליחד בכליות מקום משכן לנפש, אותן הסבות עצמן הביאו גם את האומה הישראלית לידי דעה זו. כמוהן כן גם האומה הישראלית חשבה את האמצע ואת המרכז בגוף ליתרון⁽⁵⁾ ויחס איזה אבר מן האברים לכח־ההולדה למעלה⁽⁶⁾. ושתי סגולות אלו ראו העברים בכליות⁽⁷⁾.

(1) ברכות ס"א.

(2) ראש השנה כ"ו.

(3) בראשית רבה, לך.

(4) אוצרות חיים.

(5) אחת המעלה של המעולים שבאברים, של הלב (עין למטה), היא, לדעת חכמי ישראל, דבר מציאותו באמצע הגוף. (ראה פירוש הראב"ע לשמות י"ח ח'. ועין גם כוזרי בכמה מקומות, ובמבוא לספר האמונות והדעות). לדעת בעל תו"ט, טעמו של ר' עקיבא הסובר (סוטה מ"ה), דעיקר חיותא (של האדם) בטבוריה, הוא משום מציאותו „באמצעית הגוף“.

גדולי בעלי הסוד מפליגים ביותר בשבח המעלה הזאת. „הרוח הוא מן החטם, שהוא מתוך בין העינים. הרוח יוצא מן הלב, שהוא באמצע בין הקנה לריאה. הארון מתוך בין המחנות, שממש יוצא רוח לנביא“ (ספר רז"א, דף ז'. ועין זוהר בראשית). (6) את זאת אפשר לראות מזה, שאבן תקומה, הנזכרת בתלמוד (שבת ס"ו), היתה נחשבת בימירקדם לסגולה לקיום זרע האדם (יד החזקה, שבת פ"ט י"ד), ומפני תעוררת הרמז לקיום המין, התירה המשנה לשאת אותה בשבת.

פליניוס הבכור מזכיר בספרו Historia naturalis את האבן הזאת. והמרש"ל, בספר עמודי שלמה על הסמיג, כותב: „אבן תקומה אני ראיתי“ (שבת י"ב). צורת האבן הזאת היא, לדעת קצת, כעין צורה של כלית, אבל המרש"ל מתאר אותה בתבנית אחרת (עין שם).

על־דבר הערך, שנתן מאת בעלי הסוד לכח המפרה, ראה גם זוהר האינוני רציו, על־דבר הכניצבאות והוראת שמות הספירות נצח והוד.

(7) אבן־עזרא מביא דעת מי שאומר, כי „נקראו כליות בעבור כח תאנות“.

יש משערים, שמפני הערך הגדול שנתנו העמים הקדמונים לכדיות, נבחרו עם החלב אשר עליהן להקטיר אותן על המזבח (שמות כ"ט י"ג; ויקרא ג' י'). וזוהי, לדעת קצת, גם כנת הוּמִירוֹס באמרו, שֶהשׁוֹק עם החלב אשר עלה רצויה לפני האלהים ביותר¹).

גם בקרבים ובבני-מעים יחדו לפעמים העמים הקדמונים מקום לפש ויחסו להם סגולות נפלאות. והנהגים של העמים העתיקים חזו עתידות על-פי קרבי המעים של הקרבנות. היוונים והרומאים קראו לנבואה זו Heruspices.

גם העברים מצאו במעים תכונות מיוחדות, ויש שחשבו אותם למשכן הנפש. כתבי-הקדש מיחסים למעים הרגשה מוסרית וסגולות רוחניות, וזוהי: „המו מעי לו" (ירמיה ל"א כ'); „מעי המו עליו" (שה"ש ה' ד'); „תורתך בתוך מעי" (תהלים מ' ט'). חז"ל ראו במעים אחד ממרכזי המפריעים המוסריים של האדם ונטיותיו. „היצר הרע הוא במעיו של אדם" ².

בזוהר, כמו כן בספרי המקובלים המאוחרים, נמצאים כמה מאמרים המורים על המעים כעל אבר חשוב מאד בכלל וכעל מקום מציאות הנפש בפרט. „מעוי אחתקן בדעת" ³; „מעים הם בחינת צדיקים, בחינת תורה" ⁴; „נשמתא דישראל גומעא" ⁵.

על-פי ספר רזיא"ל, אפשר לאדם להגיע לידי אשר והצלחה באמצעות המעים. „ואם בקש אדם להצלחה, ישחט שתי תורים ויוציא את מעיהן ויביא יין ישן ולבונה זכה... ויבלבלם כאחד עם בני מעי

המשגל, והוא מגזרת, נכספה וגם כלתה נפשי" (באורו לשמות, כ"ט י"ג). לדעה הרגומא ר"ד פומיס, נגזר השם כלל מן כליות גס-כך מפני טעם זה. למעלה ראינו, שבין האגרים השונים, שיחסו העמים הקדמונים לשבעת כוכבי-לכת, יחסו את הכליות לכוכב נוגה. אפשר אפוא לשער, שמשום כך דמו העמים הקדמונים את הכליות לנוגה (Venus), משום שנוגה נחשב אצלם לאלילת האהבה ותאות המשגל, וגם הכליות מכילות בתוכן את כח התאווה ההיא.

1) Schoemann-Lipsius, Griechische Altertümer B. II. S. 246. מביאו דובין.

2) אבות דרבי נתן, פרק ט"ז.

3) זוהר, האזינו רצ"ו.

4) עיר גבורים, לך.

5) זוהר, לך פ"ו.

תזוהר מבדיל בין המעים ובין הקרבים, ונותן יתרון לראשונים על „אחרונים ומוצא, ש„נשמתא אחרנית", היינו נשמת האומות, אינה מן המעים, אלא מן הקרבי (הקדמת זוהר, י"ג).

המקרא „ותורתך בתוך מעי" משמש פעמים להוזהר הומר לתאר בפרסות דבר מציאות התורה במעים. הוא כותבו: „בזמנא דיתערון מתי עלנא מן עפרא, אהוא אורייתא דשבקי כד אסתלקו מהאי עמא, תיעול במעיהו כמלקדמין, ואיהו תמלל במעיהו. וכל אינון מלין דאיהו לא יכול לאדבקא לו כדקא יאות, ואיהו אשתול בתוך ולא אתדבק בה, כלל צללין במעי מתתקנן, ואורייתא תמליץ ביה" (וישב-קפ"ה).

התורים... ויזכיר השמות של המלאכים האדירים, ויבואו אליהם המלאכים ויגלו כל דבר אשר ישאל⁽¹⁾.

בין שאר אבריו של אדם, שאיו מהעמים העתיקים, כמו הבבלים, היהודים והמצרים, יחסו להם סגולה רוחנית, אפשר למנות גם את הכבד. גם בכתבי-הקדש אנו מוצאים עקבות הדעה הזאת. יחזקאל הנביא מתאר את מלך בבל ("כ"א כ"ו") עומד אלֵּם הדרך לקסום קסם, והוא שואל בתרפים, רואה בכבד⁽²⁾. ואם אמנם ביחס לאומה הישראלית אין אנו מוצאים בכתבי-הקדש, שנתנה ערך נפשי מיוחד לכבד, הנה בתקופות המאוחרות יש כמה רשמים לכך.

בעלי התלמוד מיחסים לכבד התפעלות והרגשה. "הכבד כו ע"כ"⁽³⁾. אצל המקובלים רואים אנו ברור, שהם חשבו את הכבד למקום מדור הנפש. "נפש הבהמית הטהורה (לעומת נפש הבהמית הטמאה) — כותב בעל משנת חסידים — שורה בכבד, ובכחה נשלח הדם על-ידי הורידים אל הכלים החיצוניים שבאברי האדם"⁽⁴⁾. "נפש משכנה בכבד"⁽⁵⁾. ועוד כמה מאמרים מעין אלה, המפוזרים בספרי בעלי הסוד, מוכיחים, שרבים מהם חשבו את הכבד למקום משכן הנפש.

אפשר לשער, שהדעה על-דבר מציאות הנפש בכבד לא התקמה ימים רבים בין העמים הקדמונים, לפיכך מעטים הדברים על-אודותיו בספרי קורות העמים. בכל-אופן נראה, שאצל מקצת עמים, כמו אצל הערביים, למשל, מצאה לה הדעה הזאת מהלכים בעם ימים רבים. ור' לוי, האמורא הירושלמי, בשעה שהוא מבאר ענין "ראה בכבד" שביחזקאל, מוסיף להסברת הענין: "כהדין ערביא דנכיס אימרא וחמי בכבדיה"⁽⁶⁾, ודבר זה הוא

(1) אפשר שמפני סגולות דומות לזו שבספר רז"א, שיחסו העמים הקדמונים למעים, העליל אפיון לפני אנטיוכוס, שמצאו במקדש איש יוני הרוג בידי היהודים, והם פנקו אותו במעדרים, למען המיתו אחרי-כן ולהוציא מעיו מקברו. (יוסיפון, נגד אפיפון). ממקומות אחדים שבאנגליון נראה, שהשליחים נתנו לפעמים ערך למעים במדה גדולה יותר משיכלו למצוא בכתבי-הקדש. (ראה לדוגמא אגרת פולוס אל פולימון, ח', י"ב כ"א).

(2) ברכות ס"א.

(3) מסכת ההרכבה, פרק ב'.

(4) אבן שואב, ויחי.

על-פי בעלי הסוד, יונק הכבד חיותו מהיסודות הטהורים והזכים שבגוף האדם. מהצולל והזך שבהם — כותב בעל טהרת הקדש — נזון הכבד. יש בין בעלי הסוד, שמייחסים לכבד תכונות מתנגדות, פעמים רעות ביותר, ופעמים טובות ביותר. "כבד הוא מדת הדין", "כבד הוא מדת הרחמים", ולפי-זה פעמים שהם מנשאים את הכבד (למדרגת מלכות) ופעמים שהם משפילים אותו (לבהינת, סמאל⁽⁷⁾). (ראה לדוגמא זוהר פינחס רכ"ד, ר"א, וברעיא מהימנא שם, תולדות קל"ה. (והשהו Joel, Ueber Glauben bei den Juden).

(6) קהלת רבה, פ' וישב העפר.

כפי שאפשר לראות מתוך מקומות אחדים במדרש, היה ר' לוי מכיר את חיי הערביים, נמוסייהם, מנהגיהם וגם את לשונם. (עין לדוגמא ויק"ר פרק כ"ח).

סימן על התפשטותה של הרעה הזאת בין המון העם בימים ההם. וזה הוא ענין של הראיה בכבד (Hepatoscopia, נגזר מן hepatos-כבד). הכהנים היו רואים בכבד של הקרבנות להגיד על ידי עתידות¹.

גם לריאה ולקיבה יחסו בעלי הסוד שבישראל, אם לא מקום מושב לנפש, בכלאפן תכונות הנפש המשכלת, בשעה שהעמים הקדמונים נתנו לאברים הללו ערך קטן ביותר ומהם שלא נתנו להם ערך כל-עיקר. ריאה נקראת בינה עי"א ה"א². "אותיות ריאה הן אותיות האיר, ויש בה סגולה ממצות ה' ברה מאירת עינים"³, ומורה על הארת השכל והמחשבה. "הריאה רמוז לדברים עליונים"⁴, וכיוצא באלה. את הקיבה עטרו המקובלים בעטרת מלוכה, "קיבה נקראת מלכות", ויחסו לה סגולות מיוחדות.

גם מקום החטם והטבור לא נפקד בין אבריו של אדם, שנחשבו פחות או יותר למקום מדור הנפש. בעלי התלמוד מוצאים, ד"עיקר חיותא באפיה הוא"⁵. ומן הסעד, שהם מוצאים לזה בתורה (בראשית ז'): "כל אשר נשמת רוח חיים באפיו", יש לשער, שחשבו את החטם במדה ידועה למקום משכן הנפש.

עלפי בעלי הסוד, "יוצא הרוח מן החטם"⁶, ובשעת פטירתו של אדם יוצאת הנשמה דרך החטם⁷, דעה שגם גדולי חכמי יון כאניקסימוס ולוקיפוס (Leukippos) החזיקו בה⁸. החטם כולל בתוכו ספירות הרבה, ומרמז על גן-עדן, עולם-הבא ועל צדיקים⁹. יש בין בעלי התלמוד מי שסובר, ד"עיקר חיותא בטבוריה הוא"¹⁰.

1) בעל חכמת : ז' מונה שלשה שרטוטין ראשיים בפס היד, ואחד מן השרטוטין הללו נזון מן הכבד.

ויש להעיר, שאף-עלפי שבכל העתים נתנו העמים, ובתוכם גם עם ישראל, ערך חשוב ליד, ומזה הענין של כירומנטיה (חכמת היד), תורה שמחקימת עוד מימות דימוקריס ואריסטו עד עתה ושאיילו מלומדים שבמאה הי"ח עוד עסקו בה, מכל-מקום לא קבעו בני-אדם באבר זה מדור לנפש. אכן האצטגנינים מצאו ביד ענין לענות בו.

2) תמי ס"פ תרומה.

3) דברי זכרון.

מקור דברים אלו הוא בתלמוד (חולין מ"ט): "למה נקרא שמה ריאה?"

שמא ריאה את העינים."

4) של"ה ס"ט.

5) סוטה מ"ה.

6) ספר רזיאל, דף ז'.

7) בחיי, נח.

8) עולת שבת.

על-דבר הערך, שנתנו בעלי הסוד לחטם, עיין גם זוהר האזינו רצ"ד ובכמה מקומות אחרים.

9) סוטה מ"ה.

ואפשר שזה הוא עיקר המחלוקת שבין ר' אליעזר ור' עקיבא בענין עגלה ערופה, מאיזה מקום בגוף מתחילין למדוד מקום מציאות החלל, אם מסבורו או מחטמו, כלומר: אם הסבור הוא עיקר האדם או החטם.

אכן ראוי לציין, שאף-על-פי שהטבור מקום מציאותו באמצע הגוף, דבר חשוב מאד בעיני המקובלים, מכל-מקום לא נתנו לו בעלי הסוד ערך גדול ביותר, אם גם לא פטרו אותו בלא-כלום ומצאו גם בו מקום לרמזים וסודות. הטבור מרמז לשכינה, לצדיקים, לסנהדרין, לעולם הבא ולגן-עדן⁽¹⁾ – רמזים שמצאו, כמו שראינו, גם בחטם.

אצל העמים הקדמונים אין אנו מוצאים בכלל, שיחסו איזה ערך לטבור, אם אמנם גם בעיניהם נחשבה המרכזיות ליתרון גדול, ומלבד מה שהם רואים יחס ידוע בין הטבור ובין חיי המין. (שבגלל זה נמצא אצלם הטבור לפעמים בחפור עם נוס, אילית תאות המשגל, ומזה Umbilicus Veneris, טבור-הנוס), זה שמעלה מאד את ערך האבר בעיני העמים הקדמונים, כפי שראינו למעלה⁽²⁾).

לתקופה מאוחרת מיחסים החוקרים את הדעה על-דבר מציאות הנפש בלב, מפני שאצל העמים הקדמונים אין למצא עקבותיה של זו כלל. מכל-מקום ראוי לזכור, שלא לאחר את זמן התגלותה יתר מדאי, מפני שכבר בכתבי-הקדש יזו מוצאים הרבה פעמים מלת לב במובן נפש. ביחוד במקום שמדבר על-אודות הסגולות המושכלות המיוחדות ללב או על-דבר ההתפעלות שלו, שנחשבת בעיני הבריות לתוצאות הנפש⁽³⁾.

הדעה על-דבר הלב במובן נפש נתקבלה בצורות שונות בכל שדרות האומה העברית של כל הזמנים. זאת נראה מתוך כל ענפי הספרות הישראלית שבכל התקופות, החל מתקופת כתבי-הקדש ועד תקופתנו אנו. ועל-פי המאמרים הרבים, המפורשים פה ושם בכל פנות ספרותנו על-דבר תכונת הלב ומהותו, קרוב הדבר לשפוט, (ולפעמים נראה זאת גם מפורש), שהיהודים חשבו בכלל את הלב גם כמקום מדור הנפש. אכן ביחס לעמים אחרים לא נודע לנו גם כזה, אם התקימה אצלם בזמן מן הזמנים דעה כזו.

(1) עולות שבת, ובמקומות אחרים.

(2) רמז ליחס שבין הטבור וכח המפרה והמרבא אפשר למצא גם בתורת הבוסניקות שם נקרא המקום המכיל את הזרע בשם חבל הטבור (נאבזשטראנג, Funiculus).

(3) סבת התיחסות התפעלויות הנפש ללב היא, לדעת כמה חוקרים, ההתרגשות המיוחדת של לב האדם בשעת ההתפעלות, והיא באה מחמת תגבורת זרם הדם, השוטף ועובר במהירות יתרה אל תוכו, ומפני שלאדם הקדמון לא היה כל מושג מדעי על-דבר מקור התפעלותו, יחס אותה לפעולת הלב, קרוב לזה אנו מוצאים בתלמוד (עבודה זרה, כ"ט), מזל קורין לאסטומכא (פי הנרס, מאגנעמוגנד), אסטומכא דלבא, מפני שברפיון האסטומכא ירפה גם הלב.

אצל הומירוס יש למלת Phren (Diaphragma), צווערכעלל, והוא העור המבדיל בין חלל החזה והבטן, בקרבת הלב) הוראה של רוח, נשמה.

בתורה, בנביאים ובכתובים נרדף הלב עם הנפש¹: בכל לבבך ובכל נפשך; בכל לבי ובכל נפשי; כאשר בלבבי ובנפשי. וכמעט כל הסגולות, שאנו רגילים ליחס לבעל נפש משכיל, מיוחסות בכתבי-הקודש גם ללב: לב נבון; לב לדעת; לב עמוק; לבב חכמה. והלב, כמו הנפש, נחשב למרכז ההתפעלות הרוחנית וההרגשה המוסרית, ומוזה: בר לבב; ישר לבב; חם לבב. כמו כן נמנה הלב פמקור הרעיון והמחשבה: רעיון לב; הגיון לב; מזמות לב. ובכלל, כל הדברים הנוהגים בנפש נוהגים גם בלב. יש שיחה בנפש (בהוראת צער ויגון): אשיחה במר נפשי, ויש שיחה בלב: עם לבבי אשיחה. יש שפיכה לנפש (בהוראת תפלה ובקשה): אשפכה עלי נפשי, ויש שפיכה ללב: שפכי כמים לבך, והרבה כיוצא באלה.

גם על-פי בעלי התלמוד והמדרש נראה הלב כמשכן המחשבה, השכל והדעת, וממקור הרצון והפעולה הרוחנית, בין לרעה ובין לטובה. "לבם של הראשונים כפתחו של אולם"², ובין שמונה וארבעים דברים, שהתורה נקנית בהם, מונה הברייתא גם "שכלות הלב"³. "כל התורה נכנס ללב"⁴. "יצר הרע יורב בין שני מפתחי הלב"⁵. "כשאתם מתפללין לפני הקב"ה, לא יהיה לכם שתי לבבות"⁶.

לפעמים נותנים חז"ל, כמו בעלי הסוד (עין בסמוך), ערך מופיזי חשוב ללב. "הלב הוא דוגמת בית-המקדש"⁷. "לב זה הקב"ה". הלב מרמז למשה, לסנהדרין, לתלמידי חכמים⁸, וכיוצא באלה. אצל בעלי הסוד רואים אנו מפורש כמה פעמים, שהם חשבו את הלב למקום מדור הנפש (ולפעמים גם למקום משכן האלהי). "לבא בנינא

(1) לפעמים באים גם הכליות והלב כשמות נרדפים (ראה ירמיה יא ב', תהלים יז י' ובכמה מקומות).

(2) עירובין נ"ג.

(3) אבות פרק ו'.

(4) קהלת רבה רפ"ד ג'.

(5) ברכות ס"ו. ומוזה גם דרשות חז"ל: "בכל לבבך – בשני יצריך, ביצר טוב וביצר הרע" (ברכות נ"ד). "וסעדי. לבכם אין כתיב כאן, אלא וסעדו לבכם, הוא אמרית, שאין יצה"ר שולט במלאכים" (ב"ר מ"ט).

(6) תנחומא תבא, ריש סימן ב'.

ומזה גם המאמר (זבחים ו' ע"ב, בדבר הלכה לענין קרבנות צבור): "לב בידי קמתנה עליהן", כלומר, שמקור המחשבה וההסכם באיזה דבר הוא הלב.

(7) ירושלמי, סוף תענית.

(8) פתיחה דאיכה.

מתוך מאמרים דומים לאלה, המפורשים פה ושם בשני התלמודים והמדרשים, רוצים חוקרים שונים להוכיח, שעוד בתקופת המשנה והתלמוד כבר מצאה תורת הקבלה מקום בתוך האומה העברית, וכי הגוסיסים (במאה הראשונה והשנייה לספירה⁹) כבר עסקו בה ועל-ידיהם נתפשטה בין העם.

דנשמת א"1, רוח האדם בלב"2). „רוח משכנה בלב"3). „מאן דיתרעי לביה, ימשיך לה לשכינתא לגביה"4). לפעמים מוצאים בעלי המסטורין את הלב אחד עם הנפש. „לבא ונפשא תרין אינון ומתאחדין לחד"5). „לבא ונפשא מתאחדין דא בדא"6). והם חשבו את הלב ליוסוד ועיקר שבכל האברים וכמושל עליהם. „לבא איהו עיקרא ויסודא דכלא"7). „הלב מלך על כל האברים"8). „לב הוא מלך הגוף"9). והלב הוא גם מקור הדעת והתבונה. „מבלתי הלב אין חכמה"10). „הלב הוא בסוד בינה"11). „הלב מנהג כל האברים בחכמות"12). „הלב הוא מקור השכל"13). בכלל חשבו בעלי הסוד את הלב דוגמא דלעילא. „הלב הוא בחינת מלכות". „הלב הוא דוגמת הארון". גם על-ידי רמזים, צרופי אותיות ונוטריקון השתדלו בעלי הסוד להוכיח את ערך חשיבות הלב. התורה מתחלת בב' ומסיימת בל', להורות על הלב. ספר יצירה (בחינת כתבי-הקדש של הקבלה) מתחיל בלב „בל"ב נתיבות פליאות חכמה". והוא בכדי להטעים ערכו של הלב"14).

מלבד בעלי התלמוד ובעלי הסוד, עסקו בשאלה זו על-דבר יחס הנפש ללב גם איזו מחוקרי ישראל, וגם הם מצאו את הלב כמקום מדור הנפש. גם גדולי הפילוסופים העתיקים שבאומות העולם נתנו ללב ערך גדול ויחסו לו תכונות הנפש המשכלת. בעל האמונות והדעות מוצא את הלב כמקום משכן הנפש, וכדרכו, משתדל הוא להוכיח זאת על-ידי הוכחה מחקרית, שהיא בעיניו כעין אפסיומה, „באשר הוא גלוי, כי הגידים, אשר נותנים לגוף החוש והתנועה, צמיחתם כלם מן הלב". ובשעה שהוא הולך ופורט דעות בני-האדם על-דבר עצם הנפש ומהותה, כותב הוא בין יתר דבריו: „קצתם סברו שהוא שני חלקים, האחד הוא שכלי והוא שוכן בלב"15). מזה נראה, שהרעה הזאת נתקבלה אצל חלק

(1) מדרש הנעלם, תולדות קל"ח.

(2) ספר רזיאל, דף ז'.

(3) אבן שואב, ויחי. לפעמים ממלא „רוח החיוני" מקום הנשמה בלב (ראו וזהר, לך).

(4) מדרש הנעלם, ויקהל קצ"ח.

(5) זוהר, תרומה קס"ב.

(6) שם, שם.

(7) בחיי, בשלח.

(8) שפתי כהן.

(9) ספר רזיאל, דף ז'.

(10) רעיא מהימנא, פינחס רל"ו.

(11) ספר חסידים, סי' קמ"ט.

(12) שפתי כהן.

(13) ספר רזיאל.

(14) האמונות והדעות, מאמר י.

ידוע מן החוקרים, שכבר ידעו למצא בנפש תכונות שונות, להבדילה ולהלקה לסוגים שונים, לשכליים ולבלתי-שכליים, או לרוחניים ולאנימליים, בעל חובות הלבבות מונה יחד את הלב עם הנפש ומוצא רק אלו השנים להלקים המובחרים ביותר בין חלקי גוף האדם. "הנפש והלב הם מבחר חלקי עצמנו"⁽¹⁾. הראב"ע חושב את הלב (יחד עם המוח, עין למטה) למעלה שבאברים⁽²⁾.

בתורת הפילוסופיה של הסטואיקים תופס הלב מקום רחב ורבי-ערך ביותר, וגם הם מוצאים את הלב כמקור המחשבה והדעת. כמו כן אריסטו חושב את הלב למרכז התבונה והשכל. ועוד ארבע מאות שנה אחרי אריסטו הגן הרופא המפורסם ארכיגניוס על הדעה הזאת.

אכן יותר משנתפשטה הדעה. בין העמים העתיקים על-דבר מקום מציאות הנפש באברי הגוף נתפשטה ביניהם הדעה על-דבר מקום מציאות הנפש בדם. אמנם במסורות העתיקות ביותר של האינדוגרמנים נשארו פה ושם רק שרידים בודדים מרשמי אמונה זו, אבל הם בולטים ומבוררים כל-צרכם. הדעה הזאת יכלה למצא לה על-גקלה מסלות יבעם ולהתקבל על דעתם, אחרי שחשיבות פעולת הדם לקיום חיי אדם הוא דבר נפר ומורגש לעין כל. אפילו העמים הטבעיים, שלא ידעו כלום מסודות הטבע וממבנה גוף האדם, גם הם, כאנשים אשר על חרבם יחיו, יכלו להוכיח זאת בכל שעה ושעה. ובכלל יכלו להרגיש בעצמם, שבמדה שיתמעט הדם בגוף, במדה זו יתמעט גם הכח, וממנו למות תוצאות. וכדרך כל העמים הטבעיים, שיחסו סגולות שונות לכל דבר שראו בו סכנה לחייהם⁽³⁾, יחסו גם מעלות וסגולות מיוחדות לדם. ומזה המנהג אצל עם הקאריבים (Kariben), אומה שמוצאה מהודו, שהאב מזה מדמו על בנו הבכור הנולד לו, בכדי לזפותו בכחות הנפש שלו⁽⁴⁾. במקומות אחרים מושחים האבות את בשר הילד בדם מיד אחר לידתו. ביחוד משפשפים האבות את בשר הידים והיגלים של בניהם⁽⁵⁾. ובשעה שבני אומה אחת כורתים ברית אהבה ואחוה עם בני אומה אחרת, הם עושים פצעים איש בבשר רעהו, מוצצים ובולעים איש את דם הפצע של רעהו, בכדי לשתף בדרך זו את כחות-הנפש שלהם⁽⁶⁾.

(1) הקדמה לחובות הלבבות.

(2) גם מתוך סגנון לשונו של הראב"ע אפשר לשער, שהוא חשב במדה ידועה את הלב למקור הנפש המשכלת. הוא כותב למשל: "דגרי זה בשכל הלב ידוע" (בפרשו למלאכי א' ו').

(3) Ebinghaus, Psychologie (Kultur d. Gegenwart I. Abt. 8, 228).

(4) לפי חוקרים שונים, אין ליושבי האיים הקאריביים עד היום שום מושג מאלהות, שמה אמנם רוצה לפרו להוכיח, שהדעה על-דבר האלהות אינה באה לאדם מלדה ("על-דבר שכל האדם", ח"א פרק ד' § ח'). והנה נכבד לנו לפי זה לדעת, איזה מושג יש לאנשים אלו על-דבר מהות הנפש ומקורה.

Archiv für Völkerkunde VII, 267 (5)

J. Raum, Archiv für Religionswiss. (6) עמ' 269 (מביאו רובין).

אצל עמים טבעיים אחרים נהוג הדבר, שבשעה ששני בני-אדם כורתים ברית ביניהם, יבוא השלישי ויפצע את כפות ידיהם של כורתיה הברית באבן חדה, ימץ מדה ידועה מדמם, ואחרי-כן יזה מהדם על שבע אבנים המונחות ביניהם, לחזק את הברית. וכל זה יעשה מתוך חשיבות הדם בעיניהם בתור משכן הנפש⁽¹⁾.

הדעה הזאת זכתה לאריכות ימים הרבה יתר מאשר זכו לה הדעות האחרות על-דבר מקום מציאות הנפש והיא מצאה לה מקום עוד בתקופות האחרונות.

בכתבי-הקדש כתוב מפורש: „הדג הוא בנפש... ונפש הבשר בדם הוא“ (ויקרא י"ז י"א)⁽²⁾. על יסוד הפסוקים המפורשים האלה בתורה ובנביאים נקל היה לבעלי התלמוד, ומהגם לבעלי הסוד, להרחיב ולהעמיק את הדעה על-דבר מציאות הנפש בדם וליחס לו סגולות ומעלות מיוחדות. אצל בעלי הסוד מרמז הדם לעיקרי סגולות האדם: בינה, מחשבה, דעת ושכל. רבים מוצאים הופחה על-דבר הערך הגדול, שהיה לדם בעיני האומה העברית, מדבר ענין הקרבנות והזאת הדם על המזבח, ענין שנתן מקום לחוקרים שונים, בין חוקרי ישראל ובין חוקרי האומות לענות בו⁽³⁾.

D. Nielsen, Die Altarabische Mundreligion 165 (1)

גם פילון האלכסנדוני מרבה לדבר על-אודות מקום מציאות הנפש בדם. אכן הוא מברר בין הנפש המשכלת ובין הנפש המרגשת, ומוצא שהראשונה מפני אצילותה, דקותה וזכותה, לא יתכן ליחס מציאותה בעצם חמרי, דבר שאפשר ביחס לנפש המרגשת. אגב ראוי לצין, שדעת פילון על-דבר „שתי הנפשות“ דומה הרבה לדעת בעלי הסוד על-דבר „הנפש מצד הקליפה והנפש האלהית“. שרמח ויטל ואחריו כמעט כל המקובלים מדברים לדבר על-אודותיהן.

מזה אפשר לשער, שאם אמנם הקבלה בכלל אינה פרי רוחו של פילון, כפי שמוכיח זאת בצדק הח' פרנק (הקבלה ח"ג פ"ג), כנגד דעת החוקרים, מכל-יחסם גראה, שהוא עסק הרבה בתורה זו ודעותיו מכילות הרבה דעות של הקבלה.

האמונה בדבר מציאות שתי נפשות ויותר בתוך גופו של אדם שוררת עוד עתה במקומות שונים בארצות אמריקה. גם במדיסקר, אינדוסטן וג'ינלנדיה נפוצה האמונה הזאת. ויש לשער, שגם בין היננים והרומאים העתיקים מצאה לה האמונה הזאת מקום. (ראה לוביק, ראשית הציביליזציה, עמ' 258 Müller, Ges. d. amerikanischen ; Urreligion 66.)

(2) בעל האמונות והדעות משתדל להוכיח, ש„טעות היא בידי אלו החושבים על-פי מאמר התורה, כי הדם הוא בנפש“, שהנפש היא דג גמור, אבל כי הדם הוא ששכנה ומרכזה ובכחו יראה לנו כחה ובהשגחה יראה לנו חלשתה... ומה שאמר התורה, כי הדם הוא בנפש, הוא על מנהג הלשון, שהיא קוראה הדבר בשב משכנו. כאשר קוראה החכמה לב, באמרו (משלי ז') נער חסר לב, מפני שהלב משכנה (שם) מגמר די. וצין ב"ר מ"ד.

(3) על-דבר ענין קרבנות הדם לאלהים, בראשונה דם אדם ואחרי-כן קרבן דם בהמה ודוף, ראה מורה נבוכים, מאמר ג', פרק ל"ב. ובספר תורת העולה לרמ"א, חלק ב', פרק

ד"ה. וצין Dilemann, Kommentar zu Exodus und Leviticus, s. 371.

אולם נפלא הדבר, שהראש או המוח, שאנו רגילים עוד עתה למנותו למקום משכן הנפש המשכלת, הנה לא זו בלבד, שלא קבעו בו מרבית העמים הקדמונים, לדעת החוקרים, מדור לנפש, אלא אף לא נתנו לאבר הזה כל ערך מיוחד. ואפילו אפלטון, שמקציע מקום לנפש העיונית בראש, (Timaios 69), אין פגנתו, ששם מקום מושבה של הנפש, אלא הוא רוצה לציין בזה את הערך המיוחד שיש לראש על שאר אברי הגוף. על־דרך שהורו קצת חוקרים, ש"הנפש היא אש", בכדי להבליט באפן זה את הערך הגדול שיש לאש, אבל לא מפני שחשבו באמת את הנפש ל"סוד האש" (1). ככה מכנה גם הפרינולוגיה את המוח, "אורגן של הנפש". בשעה שבעצם אין לה כל עסק עם מהות הנפש כשהיא לעצמה, אלא בפעולותיה, כלומר בפרוצסים הפיסיקליים הנובעים מתוכה, כמו הגרויים והתעוררות נימי העצבים המניעים, שהיא גורמת, וכיוצא באלה, אלא הגדרה זו היא כעין סימן בעלמא (2). רק גלינוס (מאתים שנה למספר הנהוג) היה הראשון בין חוקרי האומות, שעלה הדבר בידו להחליש את הדעה המוסכמת על־דבר מציאות הנפש בלב ולקבוע לה מדור בראש.

אכן אם כל העמים הקדמונים לא נתנו ערך מיוחד לראש ולא קבעו בו מדור לנפש, נתן לו העם העברי ערך גדול ביותר, ויחד בו גם מקום מושב לה.

במדרש (משלי בתחלתו) יש פלוגתא בין ר' אליעזר ור' יהושע: "היכן היא החכמה מצויה? ר' אליעזר אומר בראש, ור' יהושע אומר בלב". קצנלסון משער, שרבי יהודה הנשיא, מחבר המשנה, בן דורו של גלינוס, כבר החזיק בדעת החכם הזה כבדעה שאינה מוטלת בספק כלל, והוא חושב את הראש למקור הנפש המשכלת. הוא מביא ראיה לזה (יבמות ט"ז מנחות ט'), כי בשעה שרבי מתרעם על ר' לוי על ששאל דבר שלא כהוגן, הוא אומר: "כמדומה לי, שאין לו מוח בקדקדו". לדעת אבן-עזרא, נתן בכתב־הקדש ערך חשוב ביותר לראש

(1) ראה בוזרי, מאמר ב' ניד. ויזן Fr. v. Hellwald, Kultur-Geschichte in ihrer natürlichen Entwicklung, s. 78.

(2) אכן מדברי התלמוד (סנהדרין ס"ה ע"ב) נראה בכל־זאת, שהעמים הקדמונים חשבו במה ידועה את מקום הנפש בראש. ובעל־אוב, הדורשים אל המתים, היו שואלים בגולגולת. גם מן האגדות השונות, שאנו פוגשים בספרות ישראל, על־דבר ענין התרפים נראה, שהעמים הקדמונים מנו את הראש למשכן הנפש. על פיהם נעשו התרפים על דרך זו: ממיתים אדם בכור וחונטים את ראשו במלח ובמיני בשמים שונים ומשימים תחת לשונו ציץ של זהב או של נחשת ועליו חרותים שמות של כשפים. את הראש נותנים בקיר ומדליקים נרות לפניו ומשתחוים לו. והם היו שואלים אותו ומקבלים עליהן תשובות (תנחומא ויצא, פרקי דר"א ל"ו).

לדעת החוקרים, היה ענין התרפים באפן אחר. ראה Benziger, Hebräische Archeol.

וּלְעַלְמָא עַל כָּל שָׂאֵר אַבְרֵי הַגּוֹף, וְהַנְּבִיא מוֹכִיר בְּתוֹכָתּוֹ הָרָאשׁ וְהַלָּב (ישעיהו א' ה'), "כִּי שְׁנֵיהֶם הַשְּׂרִים" (1).

עַל־פִּי הָרַמְבַּ"ם, מוֹרֵה הַקְּרֵבֶת הַקְּטוֹרֶת עַל הַשַּׁע הַיּוֹרֵד עַל שְׂכַל הָאָדָם, שׁ"עִקֵּר מִשְׁכְּנוֹ בְּמוֹחַ אוֹ בְּלֵב" (2).

גַּם בְּעַלִּי הַסּוּד מְרַמֵּים אֶת הַמוֹחַ אֶל הַלָּב: "הַמוֹחַ דּוֹמֵה אֶל הַלָּב" (3), וַיֵּשׁ סְגוּלָּה אַחַת הַשּׁוּהָ לְשְׁנֵיהֶם: "מוֹחַ, לָב הֵם בִּינָה" (4). אֲכָן יֵשׁ שְׁנֵתָנוּ בְּעַלִּי הַסּוּד לְמוֹחַ חֲשִׁיבוֹת יִתְרָה עַל הַלָּב וּמִצָּאוּ בּוֹ סְגוּלוֹת שְׂאִינָן בְּלָב, לְפִיכָן הָעֵסִיקָה אוֹתָם מֵהוּת הַמוֹחַ בְּיוֹתֵר, וּמֵהֶם שֶׁהִשְׁתַּדְּלוּ לְדַעַת אֶת הָאֲנִטוֹמִיָּה שֶׁל הַגּוֹלְגּוֹלֶת, בְּכַדִּי לְהַכִּיר אֶת הָאוֹרְגָן, הַמְכִיל בְּתוֹכּוֹ עֶצֶם חָשׁוּב כְּמוֹחַ, לְכָל פְּרִטּוֹ.

בְּעַל אֲדָרָא רַבָּא (5) (אוֹתוֹ הַחֶלֶק שֶׁל הַזּוֹהַר, הַנִּחְשָׁב לְעֵתִיק בְּיוֹתֵר וְהַמְכִיל לְפַעֲמִים יִדְעוֹת מִדִּיצִינִיּוֹת, שִׁישׁ לָהֶן דְּמִיּוֹן קֶצֶת אֶל תּוֹרַת הַרְפּוּאָה הַחֲדָשָׁה) (6) מְבַאֵר בְּפִרְסוּת אֶת בְּנֵין הַגּוֹלְגּוֹלֶת וּמִתָּאֵר תְּכֵנִית חֲדָרֵי הַמוֹחַ שֶׁל הָאָדָם עִם כָּל תַּאֲיוֹ, לְשִׁכּוּתוֹ, קְרוֹמִיו וְעֶצְבּוֹ. הוּא מַצִּין אֶת שְׁלֶשֶׁת הַחֲלָקִים הָרָאשִׁים שְׁבִמּוֹחַ, אֶת קְרוֹמִיו הָעֵיקְרִיִּים, וְאֵת שְׁנֵים וּשְׁלִשִׁים זֻגֵי הָעֶצְבִּים הַמְּסַתְעִפִּים מִמֶּנּוּ הַסְּתַעְפּוֹת מוֹדְרָגָת, בְּכַדִּי לְתַת חַיִּים וְהַרְגֵּשָׁה לְכָל הַגּוֹף. הוּא כּוֹתֵב: "בְּחֻלְיָהּ דְּגוֹלְגּוֹלֶתָא תִּלְתָּא חֲלָלִין אֲשֶׁתְּכּוּחַ, דְּשִׂרְיָא מוֹחָא בְּהוּ, וְקָרִימָא דְקִיק חֲפִיָּא עֲלֵיהּ וְקָרִימָא קְשִׁישָׁא... הָאִי מוֹיָחָא אֲתַפְשֵׁט זִנְהִיר לְתַלְתִּין וְתַרִּין שְׁבִילִין... אֶלִּין תִּלְתָּא חֲלָלִין מִתַּפְשֵׁטִין בְּכָל גּוּפָא, לְהָאִי סְטָרָא וְלְהָאִי סְטָרָא. וּבִאִינוֹן אַחִיד כָּל גּוּפָא, וְאַחִיד בְּהוּ גּוּפָא מְכָל סְטָרוֹ, וּבְכָל גּוּפָא אֲתַפְשֵׁטִין וְאֲשֶׁתְּכּוּחַ" (7).

(1) הָרַבָּא ב"ע נִטָּה בְּתַחֲלָה אַחֲרֵי דַקָּת אֲרִיסְטוֹ וּכְמוֹתוֹ מִצָּא, שֶׁמִּשְׁכָּן הַנֶּפֶשׁ הוּא בְּלָב, אוֹלָם אַחֲרֵי־כֵן חֹזֵר מִדַּעַה זֶה, אֲבָל לֹא יִכּוֹל לְשַׁחֲרֹר אֶת עֶצְמוֹ לְגַמְרֵי מִמֶּנָּה, וְהַסִּכִּים עִם אֲרִיסְטוֹ בְּמִקְצֵת, שֶׁתַּחֲלַת הָהַרְגֵּשָׁה הִיא בְּלָב, אוֹלָם הַמוֹחַ הוּא אוֹצֵר הַהִבְחָנָה וְהַשְׁגַּת צִיּוֹר הָרִשִׁים. בְּאִפֻּן זֶה הִיתָה דַּעְתּוֹ כְּעֵין פֶּשֶׁרָה בֵּין אֲרִיסְטוֹ וּבִלְיָנוֹס. (רֵאָה בְּרַנְפֵּלְד, תּוֹלְדוֹת אֲבֵרָהֶם, הָאֲסִיף כִּדָּר ר').

(2) עֵין תּוֹרַת הָעוֹלָה לְרַמְבַּ"ם, ח"א פֶּקֶד ד' כ"ד.

(3) אוֹצְרוֹת חַיִּים, דְּרוֹשׁ הַמוֹחִין.

(4) זוֹהַר, נִשָּׂא קָלִיּוֹ.

(5) יֵשׁ אֲדָרָא רַבָּא וְאֲדָרָא זוּטָא, שְׁנֵי לְקוּטִים בְּסִפְר הַזּוֹהַר. הָרָאשׁוֹן בְּסִדֵּר נִשָּׂא וְהַשֵּׁנִי בְּסִדֵּר הָאֲזִינוֹ. הוֹרָאָה הַמֵּלָּה אֲדָרָא הִיא יְשִׁיבָה אוֹ אֲסִפָּה בִּנְיָנִית, וְהַלְקוּטִים נִקְרָאוּ בְּשֵׁם הַזֶּה, מִפְּנֵי שֶׁתְּלַמִּידֵי ר"ש בְּנִי־יוֹחָאִי הָיוּ מִתְאַסְּפִים בִּישִׁיבָה בְּמִקּוֹם מְיוֹחָד לְשִׁמּוֹעַ סְתְרֵי תוֹרָה מִפִּי רַבָּם. לְדַעַת אַחֲרֵיהֶם, אֲדָרָא הוּא גּוֹרָן, עַל־דֶּרֶךְ שְׁשִׁינּוֹ (תוֹלִין ה', סְנֵהֲדִרִין ל"ו): "סְנֵהֲדִרִין הִיתָה כַּחֲצִי גּוֹרָן עֲגוּלָּה".

(6) רֵאָה פְּרִיָקָה, הַקְּבֵלָה סוּף חֶלֶק רִאשׁוֹן.

(7) זוֹהַר, נִשָּׂא קָלִיּוֹ.

פְּרִיָקָה מְבַאֵר, שֶׁהַסִּבָּה, שֶׁהִבִּיָּאָה אֶת הָאוֹמָה הָעִבְרִית בְּכָלֵל עוֹד בּוֹמָן קִדּוֹם בְּיוֹתֵר לְעֶסֶק בְּאֲנִטוֹמִיָּה: "בְּתוֹרַת הַטֶּבֶע, הִיתָה בְּכַדִּי שִׁידְעוֹ לְהַזְהִיר בְּדִינֵי טְרֵפָה וּלְהַבְחִין בֵּין מֵאֲכָלוֹת אֲסוּרִים וְשֵׂאִינָם אֲסוּרִים. הֵם הַתְּבוֹנְנֵי לְמַבְנֵה גּוֹף בְּעֵלִי־חַיִּים שׁוֹנִים וְטִבְעֵם, לְמַעַן לֹא יִשְׁלָךְ

נראה הדבר, שהמקובלים המאוחרים השתדלו לברא לעצמם איזו תיאוריה על-דבר פעולת המוח והשפעתו על רצון האדם ונטיותיו. ואם אמנם רחוק מלבי הרעיון להחליט, שבעלי הסוד המציאו איזו שיטה בתורה זו – כי בכלל אין אני מוצא אפילו אצל בחירי בעלי-המחקר שבין המקובלים את הכשרון ואת האפשרות ליצירת שיטות מסודרות, אף בדברים שהיה להם עיקר העסק בהם, ומהגם בדבר, שבכל-אופן לא יכלו לדעת ממנו אלא ידיעה שטחית בלבד, כפי שהוכחתי זאת במקום אחר (הרב מלאדי, ח"ב, עמ' 28–26) – מכל-מקום אין לחדד, שמקצת מקובלים פָּנְנו בדבר זה במדה ידועה לאיזו עיקרים שבשיטה הפרינולוגית של גל (Gall) וחבריו.

הפרינולוגים מוצאים, שהפעולות האגנימליות והרוחניות שבאדם, מוצאן

באכילת יצורים טמאים ואסורים. ידיעה הגונה באנטומיה מוצא פרנק גם בתלמוד (תולין פ"ג), בדבר „ניקב קרום של מוח“ (הקבלה, עמ' 66).

ראוי לציין, שבשיחה, שהיתה פעם ביני ובין הרד"ק קצנלסון על-דבר ידיעת חכמי התלמוד בתורת הרכוזה, הגיד לי ק, שידיעתם בתורת האנטומיה היתה, לפי מצב התורה הזאת בימים ההם, הגונה ומספקת. ולפיכך, הוסיף, סובר הוא, שבמאמר המשנה „נשלו הכליות כשרה“ (תולין נ"ד) נפלה טעות, וצריך להיות או „נשלה הכליות“, כלומר אחת מהן, או נשלה „אחת הכליות“, מפני שלא יתכן הדבר לדעתו, שחז"ל לא ידעו, שבהעדר שתי הכליות, בין באדם ובין בבהמה, „אין כמוה חיה“ וטרפה היא. ואולי הרגיש גם הרמב"ם בקושי הזה, בענין נשלו הכליות, ולפיכך כותב הוא, בשעה שהוא מונה את שבעים מיני הטרפות (תחת יצה, שהן על-פי המשנה והבריתא): „אין להוסיף על טרפות אלו כלל... ואפילו בודע לנו מדרך הרפואה, שאין סופה להיות“ (יד החזקה, הל' שחיטה פרק י', הל' י"ב וי"ג).

רובין משער, שמוחא דדוכרא ומוחא דנוקבא אצל המקובלים (ובוהר: מוחא מתמאה אתחקן בדבר ונוקבא) מתאים עם התיאוריה של המלומד האנגלי Robert Fludd, המחליט, שבמוחו של אדם יש צד זכרי וצד נקבי, אשר בהזווגותם יחד יולידו מחשבות, רעיונות והרהורים (entia rationis). אכן לדעתי, קרוב הדבר, שגם החוקר פלוד, כמו המקובלים בכלל, בנה פחות או יותר את שיטתו זו על יסוד מיסטי. כי גם הוא, כמו חכמים אחרים בזמנו ושלפני זמנו, נטה במקצת אחר תורת הסוד והאלכימיה, כנראה מספרו האחרון Philosophia Mosaica. (ראה) Leibniz, Kleinere philosophische Schriften, 187. 143. (Erläuterungen). ובעלי הסוד והאלכימיים האמינו, בכלל המציאות מזוגים שני יסודות, יסוד זכרי ויסוד נקבי. וכשם שהזוהר וגדולי בעלי הסוד מצאו, שבשעתא דעתיקא קדישא בעא לאתקנא, כלל אתיקים בדבר ונוקבא (ויקרא, ובאדרא ווטא, האזינו), ככה מצאו גם חכמים שונים, לפי דעת החוקרים, עד הזמן האחרון, שכל הנבע בכלליו ובכרטי מיוסד על הזווג הזה, זווג זכר ונקבה.

קרוב הדבר, שמציאות זכר ונקבה בטבע הדומם נתקבלה על דעת האומה העברית עוד בתקופת הנאים והאמוראים, ובבראשית רבה (שהוא. העתיק ביותר מבין שאר חלקי המדרש) כבר נמצא ענין הזווג באילנות, ומסופר שם על-דבר תמרה שלא היתה עושה פרות, ואמר דקלי אחד, שדקל זכר היא רואה ביריחו ומתאנה לו, ובאו והרכיבו אותה בו ועשתה פרות (בראשית רבה פמ"א). וראה פסחים בענין הרכבת הדקלים ביד בניסן, „דמנחי כוכרא דוכרא לנוקבא“ (נ"ו ע"א).

הקוראן מוצא זווג זכר ונקבה גם בפרות האילן (פרק י"ג).

מן המוח שבראש. הראשונות תלויות בחלק התחתון של המוח, והאחרונות בחלק העליון שבו. על יסוד זה בנה הפרינולוג המפורסם גל (במאה ה"ח) את שיטתו על-דבר "תורת הגולגולת". הוא יעד לכל חלק מחלקי המוח פעולה קבועה וקצובה, הגורמת לדעתו לכל פעולות האדם ונטיותיו (שיטה, שנחשבה בעיקרה בעיני חכמי דורו כהפוזיזיה, עד שבאו חכמים אחרים (Gratiolett ואחריו Bell), הרחיבו והעמיקו אותה ונתנו לה צורה מדעית מדויקה¹). והנה תמצית הדעה הזאת אנו מוצאים גם אצל איזו מן המקובלים. גם הם האמינו, שיש מקום בראש, או במוח, לשני הזרמים, הרוחני והאנימלי, או בלשונם "לנפש האלהית ונפש הבהמית", המשפיעות על הגוף, כל אחת על-פי דרכה, השפעה תכופה ותמידית, והן יסוד ושרש כל פעולות האדם ועלילותיו. וכל המדות, התכונות והנטיות, שאפשר להכיר באדם, בין המדות המוסריות או האלהיות, ובין הנטיות האנימליות או הבהמיות, פלן מוצאן מן המוח. "כל התאוות והתפארות וכעס ודומיהן הן מהנפש הבהמית... והחכמה, הבינה והדעת הן מהנפש האלהית"².

את הערך הגדול, שנתנו בעלי הסוד למוח בתור משפיע דעת ושכל על האדם, נראה מכמה מקומות שבספרי בעלי המסטורין. "מחללא תליתאה דגולגלתא – כותב הזוהר – נפקין אלה אלהין ואכסדראין, דדעתא שרייא עלייהו ודרי בהו"³ ("דעת נהור ואתפשט במוחא"⁴). "חכמתא עילאה אקרי מוחא עילאה". "חכמה בינה ודעת הן המוחין שבתוך הגולגלתא". "מוח נקרא חכמה, גם בינה ודעת". "בחללא דגולגלתא קרומא דאורא דחכמה עילאה דלא פסק... והאי קרומא אתחפייא על מוחא, דאיהו האי חכמתא סתימאה"⁵ ועוד בכמה מקומות.

אבל חכמי ישראל וביחוד בעלי-הסוד לא הסתפקו בסגולות המיוחדות, שיחסו לראש או למוח, אלא גם חשבו אותו למקום משכן הנפש. אבן עזרא כותב: "כונת הנביא במליצתו: ושמחת עולם על דאשם (ישעיה ד"ה י'), כי כח הנשמה בראש". ובזוהר: "מחללא תניינא (דגולגלתא) מתבקע ומתפשט חד מבועא אחרא... דזמין קב"ה לאתבא רוחיה ליה ולשרייא ביה"⁶. "במוחא אתפשטא נשמתא". "הנפש היא המוח"⁷.

Bischoff, Darstellung der Gall'schen Gehirn u. Schedellehre (1

2) תניא פרק ט'.

3) זוהר, נשא קליר.

4) שם, האזינו רצ"א.

5) שם, שם.

6) שם, נשא קליר.

7) ספר ריבאל, ד"ה: זה סדר עיושן.

מוחין דגדלות, הכונה לנשמה שבמוחין⁽¹⁾, "משכן הנשמה הוא במוח"⁽²⁾.

ההשקפות החדשות על-דבר מקום מציאות הנפש החלו לחדור אל תוך עולם המדע רק במאות השש-עשרה והשבע-עשרה, ובתורת הפילוסופיה מצאו להן מקום בעיקר תחת השפעת דיקרט. (אבל היו חכמים, שנשארו אמונים לדעות העתיקות ביחס למקום מציאות הנפש. עוד החוקר האנגלי הובס (Hobbes, בשנות 1649 – 1679) מחזיק בשיטת אריסטו וחושב את הלב לעיקר מקום משכן הנפש, דעה שעומדת בחבור עם הדעה העתיקה על-דבר מציאות הנפש בדם⁽³⁾).

בכלל נתחדשו הרבה דברים בתורת הנפש במאות השש-עשרה והשבע-עשרה על-ידי החכמים והחוקרים הגדולים שקמו בזמן ההוא, ושורה שלמה של פילוסופים גאוני המדע עסקו בה בשים לב. די להזכיר את שפינוזה, ליבניץ, לוק, ובמחצית הראשונה למאה השמונה-עשרה גם את יום. בעיקר צעדה התורה הזאת קדימה על-ידי לוק ויום, והם היו כמעט הראשונים בין החוקרים, שנתנו דעתם לחזיונות הפנימיים שבנפש, תחת שעד זמנם היו החכמים עסוקים בעיקר בפעולות הפיסיות החיצוניות שלה או סתם בשאלה המיתפסית על-דבר מהות הנפש (החקירה על-דבר מהות הנפש במובן זה העסיקה גם גדולי חוקרי ישראל כרס"ג, רשב"ג, רמב"ם, קרשקש ואחרים). גם ליבניץ הקציע מקום רחב בספריו לחקירה זו. הוא מרבה להעמיק ולחקור על-אודות הקשר שבין הגוף והנפש והיחס שביניהם. בדבר זה סלל לו ליבניץ מסלה חדשה, וזה שהביאו בסבך של משאומתן ולידי וכוחים שונים עם חכמי דורו, ובעיקר עם המלומד הצרפתי ביי (Beyle). ליבניץ מכיר בעצמו את הקושי שבשאלה זו⁽⁴⁾, אבל אינו מיאש את לבו מלפתרה כראוי. גם ההבדל שבין הנפש המשכלת ובין הנפש הבהמית העסיק אותו ביותר (מקצוע שגם לוק מעמיק חקר בו). בעת ההיא נראתה גם שאיפה גדולה מצד החכמים וחוקרים המודרניים שבין האומות לתורת הקבלה. התורה הזאת, שהצטמצמה בעיקר בתוך ד' אמות של הדמיון והמיסטיקה, פלסה לה גתיב גם אל תוך עולם המדע והפנתה אליה את תשומת-לבם של חכמים כקורניליוס, אגריפון,

(1) אוצרות חיים.

(2) אבן שואב, ויחי.

(3) עין W. Wundt, Die Anfänge der Philosophie גם בכפרו השני של מחבר זה Grundriss der Psychologie 315, 316.

(4) במקום אחד כותב ליבניץ: "Ich glaubte in den Hafen einzulaufen, als ich aber nun über die Verbindung zwischen Seele und Körper nachzudenken begann, wurde ich von neuem in das offene Meer hinausgeschleudert, denn ich fand kein Mittel, um Aufschluss darüber zu geben, wie der Körper etwas in die Seele hinüberführen kann und ebenso vice versa" (Leibniz, Philosophische Schriften, III, § 12).

פיסטוריוס, ויזין, קירשיר, ועל ידיהם לבשה תורת הסוד במקצועות שונים צורה מדעית חשובה⁽¹⁾. לא פה המקום לחקור ולבאר הסבה, שהביאה בעת אחת חבורה של חכמים, המסוברים פה ושם בפנות עולם, לעסוק ולחקור במקצוע מוזר להם בהחלט, כתורת הסוד של היהודים, שרק שנים או שלשה חכמים מאחיהם נסו פעם לעסוק בה עסק עראי בלבד. דבר זה הוא מהסינכרוניסמים הנפלאים, שתולדות רוח האדם מלאות אותם, וכבר התחקו חוקרים במאה האחרונה על שרשי החזיון היקר הזה⁽²⁾. אכן לעניננו יספיק הדבר לדעת, שהחכמים ההם כבדו ביותר את תורת הקבלה והגו בה בשים לב, וזו שהביאה אותם לעסוק גם בתורת הנפש, מפני שהתורה הזאת היא, כפי שאמרנו למעלה, כעין סניף להקבלה, או יותר נכון: חלק חשוב ממנה. אמנם מתוך הספרים, שנתפרסמו על-ידי החכמים ההם בתורה זו, אפשר לראות, כי לא תמיד עלתה בידם להשתחרר לגמרי מחזיונות ורעיונות דמיוניים וחלומות מיסטיים שונים. כי תורת הקבלה יותר משהיא תורת המוח היא תורת הלב או הרגש, והרגש מושפע מן הדמיון הרבה יותר משהוא מושפע מן השכל. מכל-מקום נתנו החכמים הללו לתורת הנסתר (וממילא גם לתורת הנפש, ולכל החקירות והשאלות הנובעות מתוך זו ובתוכן גם לשאלה על-דבר מקום מציאות הנפש) קלסתר פנים של שיטה ידועה, צורה של תיאוריה מסודרת.

אכן המקובלים העברים, בני תקופה זו ושל אחריה, לא ידעו דבר או יותר נכון, לא יכלו לדעת מכל אותן הדעות שנתחדשו בבית מדרשם של החוקרים החדשים על-דבר תורת הנפש, והם נשארו אמונים לשיטה המיטפיסטית של גדולי בעלי הסוד בני המאה השלש-עשרה וראשית המאה הארבע-עשרה, לא גרעו ממנה דבר, אבל הוסיפו עליה הרבה דברים, שאינם נכנסים בחוג המחקר והעיון כלל, כמו ענין הצרופים והנוטריון, התופסים מקום רחב מאד אצל רוב המקובלים המאוחרים⁽³⁾. והמקובלים בני ספרד, שידעו לשתף את רוח המחקר עם יסודי הקבלה, להכניס ניצוצים של פילוסופיה אל תוך הערפל של תורת הנסתר, הם כמעט ספו תמו בעת

(1) פרנק, הקדמה לספר הקבלה.

(2) ארנסט ריזן מביא כמה עובדות היסטוריות להוכיח, שבני-ארם, הרחוקים אלו מאלו רחוק-מקום ושלא היתה כל התיחסות והתקרבות ביניהם מעולם, באים בעת אחת ליד דעה אחת. ובזה הוא רוצה להראות, שהדעות של הבודהיסם, הפרסיסם והינדואיזם, שנכנסו לתוך תורת הנוצרי והמורות על איהמקוריות שבתורה זו, אינן קלוטות מתוך תורת העמים ההם, והנוצרי לא ידע לא את בורהא, לא את צוראסתר ולא את אפלטון, אלא שהוא וחם התפוגו לדבר אחד. אכן קצה דעמו של ההכם הוזה לתת פתרון מדעי לחידת-עולמים זו, ואחרי כמה כרכורים הוא מסים את החקירה הזאת ברוח מיסטי, שדעות כאלו מתגלגלות ועוברות מאדם לאדם באמצעות „ציבורות נעלמים“ (מליצה מיסטית במלא מובן המלה, והיא נשנית כמה פעמים בספרי בעלי הסוד) על-ידי נסיה סימפוטית ידועה, שיש בין מקצת בני-ארם (Vie de Jésus, Cap. 28).

(3) תורת צרופי האותיות, היינו לצרף את האותיות לא על סדר התחברותן

היא, ואילו המעטים שנמצאו עוד פה ושם קרוב לתקופה ההיא בספרד, מקום צמיחת הקבלה בראשונה, גם הם היו שקועים בדמיונות וחזיונות ולא הרו ולא הגו שום דעות חדשות, ובכלל לא השתדלו להעשיר את ספרות הקבלה בספרים חדשים, אלא הסתפקו בעיקר בפרושים ובאורים לספרי המקובלים שקדמו להם. באופן זה לא נתחדש על-ידי המקובלים ובעלי הסוד שום דבר של ממש, לא בתורת הנסתר בכלל ולא בתורת הנפש בפרט, ואפילו קו אחד מן הדעות הפילוסופיות הנאורות של החוקרים בני דורם לא חדר אל תוכם. אין צריך לאמר, שקבלת האר"י וגורי האר"י, שהיתה כלל סודית ואליגורית, לא נתנה דעתה כלל לחקירות מדעיות על-דבר תורת הנפש, אלא עסקו בעיקר בסודות הנפש, ברמזים ורוזים של הנשמה, כ"גלגול הנשמות" (Metempsychose), "עבור הנשמות" (Superfoecundatio) – דברים שגם קצת מהחוקרים, בין מהעתיקים ובין מהחדשים, האמינו בהם, ביחוד אלו שהיו נוטים למיסטיציזמוס⁽¹⁾. "זווג הנשמות", "ירידת הנשמות", "עלית הנשמות", "מעבר הנשמות", "תחית הנשמות" וכיוצא באלו⁽²⁾.

במלים, כפי שהן לפנינו, כי אם לצרפן עם אותיות שלפניהן ושלאחריהן ובאופן זה לברוא מהן מלות אחרות בעלות הוראות אחרות, כבר נזכרה בתלמוד (ברכות ג"ה): "יודע היה בצלאל לצרף האותיות שנבראו בהן שמים וארץ". גם בסי' יצירה (פ"ב מ"ח) נזכר ענין זה. ואפילו חכמי ישראל, שאינם מתחשבים על המקובלים, כהראב"ע, בעל הכוזרי וכיוצא באלו, מרבים לדבר על-דבר האותיות שבתורה וצורפיהן. אכן מימות האר"י ואילך נתפשטה התורה הזאת ביותר בין המקובלים, והם נתנו לה ערך חשוב מאד. עד שגדולי תלמידי הבעש"ט ותלמידות-תלמידיהם מצאו, ש"כל שנויי הפרטים שבכל עולם ועולם ושנויי כל הקורות בחלופי הזמנים, הכל משנויי צורפי האותיות" (אגרת הקדש). הענין הזה נעשה בתקופות האחרונות ליסוד ולשרש הקבלה המעשית, כקמיעות, לחשים וכיוצא באלה. (עין על-דבר ערך האותיות וצורפיהן אצל המקובלים, גם בפרדס פ"א אור תורה, נח. פרי הארץ, ויגש).

מדבר הנוטריון (ברומית notaricum), וחיא כתיבה קצרה על-ידי ראשי-הבית או מלים מורכבות, כבר נמצאים רשמים בכתבי-הקדש (ראה לדוגמא הוראת השמות חוה, קין, אברהם וכיו"ב. בראשית ג', ד' ו'). ובתלמוד ומדרשים נדרשו הרבה פעמים דברים על-פי נוטריון (עין שבת ק"ה. מדרש בראשית מ"ט ד'). לפעמים יסדו חז"ל גם דברי הלכה על-פי נוטריון (מנחות ל"ז. כלאים פ"ט ח'). בעיקר השתמשו המקובלים בנוטריון, והוא נכלל אצלם במדת הרמז שבפרד"ס חכמת הנסתר (על-דבר פרטי תולדות הנוטריון ואופן התפשטותו עין היילפרין במבוא לס' נוטריון ובמבוא הירושלמי לרמז פרנקל עמ' קמ"ב).

(1) קצת חוקרים מוכיחים, שעוד במאה הי"ח היו חכמים בין האומות, שהאמינו בגלגול הנפש. גם מתוך דברי ליבניץ אפשר לשער, שבזמנו התקיימה אצל קצת חוקרים הדעה הזאת, אכן הוא לא הסכים לה. ובשעה שהוא מדבר על-אודות שיטת האטמיסטיים ובטולה, הוא אומר בין השאר: "דבר זה יכול להכניס ספק בלבנו, אם אין כחות הנפש עוברים מגוף אל גוף, שהיא אות עם גלגול הנשמות, דעה שבצעם היא רחוקה מן האמת".... (Leibniz, Philosophische Schriften I, III, 45).

(2) פרטים על-דבר ענינים אלו עין בס' משנת חסידים, מפתח הנשמות, סדר נשים.

גם הקבלה הצעירה, שהתפתחה ביותר במאות האחרונות על גבי החסידות, גם היא לא חדשה דבר ביחס לתורת הנפש, אף-על-פי שעניני הנפש נחשבו בין המעלים שבמקובלים-החסידים לאחד מעיקרי תורת הסוד ותפסו מקום חשוב ביותר בספריהם. טובי המקובלים-החסידים בני התקופות האחרונות מצאו אמנם בחקירה זו על-דבר מקום מציאות הנפש ענין נכבד לענות בו, אבל כרבותיהם וחבריהם המקובלים, תלמידי בית-המדרש של האר"י, לא נסו להתחקות על שרשי השאלה הזאת באפן מחקרי והגיוני, ולפיכך כל החקירה על-דבר מקום מציאות הנפש בתוך אברי גוף האדם אינה מוצאת גם אצלם כל בסיס מדעי וכלה בנויה על יסוד אליגורייסודי בלבד.

נשאר לנו עוד להכיר את דעת אבי תורת חב"ד, היא דעת הרב רבי שניאור זלמן מלאדי, בעל התניא, ביחס לשאלה זו על-דבר מקום מציאות הנפש. לנו נכבד הדבר ביותר, מפני שהרב מלאדי נחשב, ובצדק, לאחד מראשי המעמקים בקבלה המחקרית, במחצית השניה למאה השמונה-עשרה, והוא שהטביע במדה ידועה את חותם הפילוסופיה על תורת חב"ד. ועוד יותר, מפני שמתוך תורת חב"ד נשקפת לא דעת הרב מלאדי בתור דעת יחיד בלבד, אלא גם דעת חלק מסוים מן האומה העברית, כתלמידיו, אנשי-סיעתו ומעריציו הרבים⁽¹⁾, שבתוכם נמצאו אנשים, אשר בצרו להם אחי-יכן מקום חשוב בעולם המחשבה החסידית⁽²⁾.

הרב מלאדי היה דורש וחוקר הרבה בדבר ענין הנפש בכלל יותר משעשו זאת שאר המקובלים שלפניו. החקירה הזאת היתה מסוגלת למשוך אחריה את לב הרב מלאדי יותר משהיתה מסוגלת למשוך אחריה את לב יתר המקובלים, מפני שתי תכונות שהתמזגו באיש הזה יחד, תכונת חוקר-מאמין ותכונת מקובל. כחוקר בחקירה האלהית במובן דתי, בהכרח שהשאלה על-דבר הנפש יכלה להעסיק אותו ביותר, מפני שענין הנפש הוא היסוד לעיקרי האמונה הישראלית, כמו ביחס לשאלה על-דבר ידיעה ובחירה, שכל ועונש וכיוצא באלה (סבה, שהביאה בעיקר

ווייס (ד"ר ח"א עמ' 112) מוצא רמז לגלגל הנשמות באונגליין (מתי, י"ד ב'), אולם לדעתי מרומם שם סתם לתחית המתים. אכן אפילו אם נסכים, שהכונה שם היא לענין הנשמה, אז קרוב יותר לתחית הנשמות מאשר לגלגל הנשמות, שהיא על-פי בעלי הסוד המדרגה הראשונה מיד אחר גלגל הנשמה (ראה משנת חסידים, מסכת תחית הנשמה). אבל גם דבר זה לא נראה לי, מפני שענין תחית הנשמה נולד, כנראה, בזמנים המאוחרים, כמה מאות שנים אחר האונגליין.

(1) כבר ברבע השלישי למאה השמונה-עשרה עלה מספר חסידיו חב"ד, לפי דעת כותבי קורות הדורות, לשמונים אלף ולדעת אחרים גם למאת אלף איש. (Jost, Ges. der Is-raeliten 9, 50. Grätz, Geschichte der Juden, 11, 115)

(2) כגון ר' אהרן הלוי משטראיסלה, ר' יצחק אייזיק הלוי מהומיל, ר' נחמיה מדוברובנה, ר' זלמן זיזמיר, ר' זלמן ריבלין משקלוב, והרבה כיוצא באלה.

את רוב גדולי החוקרים והפילוסופים שבישראל בכל העתים, מימות פילון האלכסנדרוני עד ימות מנדלסון, ובתוכם גם רבים מגדולי חוקרי האומות, לידי חקירה זו). וכמקובל, המאמין לראות, ככל המקובלים ובעלי הסוד, באברי האדם, דוגמא דלעילא, "דיוקנא דמהימנותא", היתה גם אצל הרב מלאדי שאיפה אינטנסיבית לעשות את האברים קדש ולמצא מדור לנשמה, נשמת אלהים, בתוך אברי גוף האדם.

אכן למרות כל אלה לא כבש לו גם הרב מלאדי דרך חדשה בשאלה על-דבר מקום מציאות הנפש. הוא אחז בחקירה זו, כמו בהרבה ממחקריו, באותה הדרך שסלל לפניו המקובלים והחוקרים הדתיים העתיקים (בישראל¹). וככל בתוך משנתו כמעט את כל דעות בעלי הסוד והמחקר שקדמו לו, אלא שבאופן הדרישה בענין זה נבדל מאפן הדרישה שלהם. וכמו שדרך למודו בכלל אינו לא מחקרי בהחלט ולא סודי בהחלט, אלא תערובת של מחקר וסוד, כפי שהראיתי על זה במקום אחר, ככה גם ביחס לשאלה על-דבר מקום מציאות הנפש משמשים אצלו המחקר והסוד בערבוביה. יש שאיזה רעיון מחקרי מבהיק בוקע ועולה אצלו בענין זה, אבל פתאם כמו עבים יכסוהו והוא לוטה כלו בתוך ערפלי הסוד וההסתור. לפעמים משולב אצלו הענין בדבר מקום מציאות הנפש גם אל ענינים שאין להם אלא תכונה דתית-מעשית בלבד². הרב מלאדי מוצא פעם את "משכן הנפש בלב, בחלל הימני", פעם, "בחלל השמאלי"³, פעם, "במקום מלא דם" ופעם, "במוחין שבראש", ובאחרונה גם, "בכל האברים" בכלל, עד שקשה לנו לעמוד על סוף דעתו ולברא לעצמנו איזה מושג ממשי על-אודות דעתו המוחלטת בענין זה. אולם למרות כל אלה נראה לנו ברור ומפורש ביותר, שהרב מלאדי רואה בעיקר את המוח כמקום מדור לנפש. הוא כותב: "מקורה והשראתה של הנשמה כלה

(1) ראוי להעיר, שרוב חקירות חכמי ישראל הקדמונים, שהיו להרב מלאדי לעינים במחקריו, לא היו חמדי מקוריות ונובעות הן על-פירוב מספרי חכמי האומות העתיקים, כזאת קרה גם לחקירה זו, שאנו עוסקים בה הפעם. עוד במאות הראשונות לספה"ג כבר עסקו טובי חכמי ישראל בספרי חכמי האומות, כספרי הסוריים, הפרסיים וכו'. אחרי-כן, למן המאה התשיעית, היה העסק בספרי חכמי האומות נפרץ ביותר בין חוקרי ישראל. הראשון לכל חוקרי ישראל בימי הביניים, ר' סעדיה הפיתומי, שברא שיטה שלמה ומסודרת בפילוסופיה הדתית, שאב את רוב ידיעותיו מן הספרות הערבית. כזאת עשו גם יתר טובי חכמי ישראל, כגבירול ואחרים. (עין דברי ימי ישראל לגרץ, חלק ג' עמ' 263, ובהערת הרבבי שם).

(2) ראה תניא, פרק ז'.

(3) הרב מלאדי, וכמוהו גם מקובלים אחרים, מחלק בין חלל השמאלי שבלב ובין חלל הימני שבו. "מקום משכן הנפש הבהמית הוא בחלל שמאלי שבלב, ומקום משכן הנפש האלהית בחלל הימני" (תניא פ"ט). בכלל נותנים חז"ל, וביחוד בעלי הסוד, ערך חשוב לצד ימין, ולהפך ערך שפל וגרוע לצד שמאל. הרע הוא בחלל השמאלי והטוב בחלל הימני. (שם, פרק י"ב). ועין תנחומא שמות ס"י י"ה. יומא ס"ו זבחים ס"ב. זוהר נשא קכ"ט ועוד מקומות).

במוחין שבראש"ו¹, "החכמה היא בנפש האלהית שבמוח" ² (לפעמים מוצא הוא, שגם עצם הנפש הוא מן המוח, "מוחא עילאה", ו"כל הנפש, רוח ונשמה... נמשך ממוח העליון"³). נמשך ממוח העליון... דעוה זו על-דבר מקום מציאות הנפש במוח הגיע הרב מלאדי, כפי שאפשר לשער, לא באופן אפריורי, אלא באופן אפוסטריורי. מפני שהשכל והדעת וכל המושכלות העיוניים מתיחסים כרגיל למוח, לכן האיש החושב את השכל והדעת לסגולות היותר נעלות והמוצא ש"עיקר הנפש הוא השכל"⁴, ו"בחכמה שורה בחינת אינסוף"⁵, ו"עיקר מקור ושורש כל המדות הן חכמה, בינה ודעת"⁶, בודאי שאיש כזה ימצא את המוח (כמו כל המקובלים וגדולי החוקרים בישראל, כפי שראינו למעלה) לאבר המסוגל ביותר להכיל בתוכו את הוד רוממותה של הנפש. ואנו רואים אמנם, איך הרב מלאדי מנשא את ערך המוח ונותן לו חשיבות יתרה. "בחינת המוחין שבראש היא ברום המעלות מכל הכחות"⁷, ו"הארת המוחין היא יותר מעולה מהארת המדות"⁸. גם היראה, יראת אלהים, שבני-אדם רגילים ליחסה ללב, מקור הרגש, גם היא אינה לדעת הרב מלאדי אלא "במוח ובמחשבה"⁹. ובכלל מוצא הרב מלאדי את המוח ל"מושל ושליט על כל האברים" ואפילו בשעה שהוא מיחד מקום מושב לנפש בלב (ואמנם רק לגרועה שבנפשות, – לנפש הבהמית), גם אז הוא קובע לה שם רק דירת ארעי, ובמוח דירת קבע, וכותב: "מקום משכן הנפש הבהמית היא בלב, ומהלב היא מתפשטת ועולה למוח שבראש"¹⁰.

(1) תניא, פרק י"ח.

(2) שם, פרק י"ב.

(3) שם, פרק ב'.

(4) תורה אור, מקץ.

(5) שם, מגלת אסתר.

(6) אגרת הקדש. על-ידי זה זכתה שיטתו של הרב מלאדי לשם חב"ד, שאותיותיו הן: ראשי תבות: חכמה, בינה, דעת.

הדעה, שהבינה והדעת הן השליטות על הלב ועל ההפעליות שבלב, או המדות, נתקבלה אצל כמה חוקרים. ויש גם שמוצאים סגולה זו כעין סגולה מיוחדת לעם ישראל, עם-הרוח. אכן שפינוזה כחוקר וכיהנודי, למרות שהוא גותן ערך גדול ביותר לתבונה ולשכל, מוצא בכל אלה, שלא תמיד יכולים הם לשים מתג ורסן בפני ההפעליות (אפפעקט) והתאווה של האדם. ומסיים ש"אלו שמצידים להם בדמיונם את האפשרות להביא את ההמון לידי מדרגה, שיוכלו לחיות על-פי דוגמת התבונה בלבד, אינם אלא טועים" (Tractatus politicus § 5), ופן איתיקה V, 4, בהערה. שם, V, 42 בהערה).

(7) סדור הרב, שער התפלין.

(8) לקוטי תורה, תבא.

(9) תניא, פרק ג'. גם הר"מ קורדיבירי כוצא, שהיראה העליונה מקומה במוח, אוצר השכל (פרדס, ערך הכנויים).

(10) שם, פרק ט'.

דעתו זו של הרב מלאדי על־דבר עיקר מקום מציאות הנפש
במוח מוצאת לה הד גם בספרי גדולי תלמידיו, וגם הם מוצאים את
המוח כמקום מדור הנפש.

העורך: דוד פרישמאן

המוציא: אברהם יוסף שטיבל

יוצאת ארבע פעמים בשנה

תרע"ט

ספר רביעי

מהדורה שנייה

נרשה, תרע"ט

www.daat.ac.il

„HATKUFA“ □ □ □ □ □ □
□ □ □ KWARTALNIK LITERACKI
REDAKTÓR: D. FRYSZMAN □ □ □
□ □ □ WYDAWNICTWO-SZTYBEL
WARSZAWA, 1919 □ □ □ □ □ □

DRUK. SZ. SIKORA i I. MYLNER
WARSZAWA, NOWOLIPKI 6. □ □

תכן הענינים.

ספורים:

הנדה, ספור	—	—	—	—	—	מאת ש"י עגנון	1
סוף-סוף	—	—	—	—	—	ג. שופמן	55
סחור סחור, רומן, חלק שלישי	—	—	—	—	—	א. שטיינמאן	65
בשעת מלחמה, מרשימותיו של רופא לגיון	—	—	—	—	—	י. ה. ייבין	132
עם בוא האביב	—	—	—	—	—	ז. וינברג	161
המכשפה החורת, אגדה	—	—	—	—	—	יעקב כהן	169
בהר סיני, מעשה	—	—	—	—	—	ד. פרישמאן	195

תרגומים:

איפגניה בטוריס, חזיון מאת י. וו. גטה	—	—	—	—	—	תרגום יעקב כהן	207
בָּלָדוֹת	—	—	—	—	—	אדם מיצקביץ	321
בשויציה	—	—	—	—	—	סלובצקי	335

מאמרים:

ספרי חכמה	—	—	—	—	—	מאת	359
משפט הסמיכה וקורותיה	—	—	—	—	—	ה. י. בורנשטיין	393
מדור הנפש	—	—	—	—	—	מ. טייטלבוים	426
לתולדות היהודים בנסיכות נרשה	—	—	—	—	—	ע. ג. פרענק	451
אדבה	—	—	—	—	—	ר. וו. אמרסון	89
על גבול שני עולמות	—	—	—	—	—	הצל צייטלין	301

שירים:

גשרים	—	—	—	—	—	מאת	549
שירים	—	—	—	—	—	יצחק קצנלסון	563
נטפים	—	—	—	—	—	יוסף לייבטובוים	586
שולמית	—	—	—	—	—	מ. מ. פולנקביץ	592
מוטיבים	—	—	—	—	—	דוד פרישמאן	607
חוק! שיר בפרוזה	—	—	—	—	—	א. י. שטיבל	602
מול היער, אידיליה	—	—	—	—	—	יעקב כהן	606
ברמה	—	—	—	—	—	דוד פרישמאן	614

בְּקֶרֶת:

623	--	--	--	--	מאת	ה. מ. פרידמאן	שאל טשרניחובסקי
662	--	--	--	--	י. ה. ייבין	בימי אֶרֶץ עולם	

בִּיבְלִיּוֹגְרַפִּיָּה:

673	--	--	--	--	ראת	בן גריון	ספרים על התסידות (IV—I)
677	--	--	--	--	ל-ר	"	"לוח אחיעבר"
679	--	--	--	--	פ. ל.	"	טיסא עסֶר בתור-דרמה

מִתְקוּפָה לְתִקּוּפָה:

683	--	--	--	--	מאת	איכדור צור	מן הסערה (IX—IV)
694	--	--	--	--	ד. פ.	"	הרבות עולם (IX—I)

